

ҚАЗАҚСТАНДА АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ҚАЛЫПТАСУ ПРОБЛЕМАСЫ (философиялық талдау)

Мейіргүл Жетпісбаева

Мәселенің философиялық мазмұнын талдау міндетті түрде негізгі ұғымдарды айқындау болмақ. Көп жағдайда ұғымдарға талдау жасалынбай, олар онсыз да өзінен өзі түсінікті нәрселердей қабылданып жатады. Ал ондай қабылдау талқыланып отырған нысанның өзінің мазмұнын күңгірт қалдырады. Шынында азаматтық қоғамды орнату үшін оның сыртқы белгілерін ғана тізіп, түпкі мазмұнын белгісіз қалдырады. Мысалы «азамат» деген кім, оның басқа қоғам мүшелерінен айырмашылығы неде, либералдық пен демократияның сыртқы белгілерінен бөлек ішкі түпкі мазмұны нені білдіреді, – деген сауалдар жауапсыз қалуы мүмкін. Өйткені билік орындарын сайлауға қатысу, сондай сайлаулардың болып жатуы, биліктің үш тарауына сәйкес органдардың болуы т. т. формальдық белгілердің болуы кей жағдайларда шын халық билігінің бар екендігіне куә бола алмайды.

Яғни азаматтық қоғам мәселелерін айқындауда жалпы адам, оның мәні, мемлекет, оның табиғаты, формалары, халық, ұлт, жеке адамдық және ұлттық дербестік ұғымдарын анықтау қажет. Осылардың барлығы Қазақстанда азаматтық қоғамды құруға қажет шарттар бар ма, жоқ па деген мәселені анықтауға негіз бола алады.

Биліктің табиғатын, яғни оның түпкі ерекшелігін анықтауға арналған зерттеулер Қазақстанда өте көп емес. Билік тақырыбына қалам тартқан авторлар көбінесе оның социологиялық, саяси, тарихи жақтарына көңіл бөліп келді. Тақырыптың ол жақтары, әрине маңызды. Солардың ішінде айрықша орын алатыны – қазіргі дербес мемлекет болып отырған Қазақстанда азаматтық, демократиялық қоғам құру проблемасы. Бұл еліміздің негізгі даму бағыты екендігі Республиканың ата заңында бекітілгендігі белгілі.

Мемлекет, әсіресе азаматтық қоғам мәселесі халық және ұлт, жеке адамның қоғамдағы орны туралы мәселелерімен тікелей байланысты. Аристотельден бастап Жаңа дәуір ойшылдарына дейін оларды бір мәселе ретінде талдап, бір-бірінен ажыратпаған. Басқаша айтқанда мемлекеттің пайда болуы белгілі бір халықтың құрылу кезеңіне тура келеді. Филосо-

фия тарихында халық өз мемлекетін құрады дегенге қарсы – мемлекет халықты құрады дейтін қағидалар да кездеседі. Мысалы, Гегель өзінің «Құқық философиясы» деген еңбегінде осындай көзқарасты өрбіткен. Оның айтуынша: «Мемлекет субстанциялық *ырықтың* шындығы ретінде, өзінің жалпылық деңгейіне көтерілген өзгешелік ретінде өзін-өзі тануында өздігінде және өзі үшін зерделі. Осы субстанциялық бірлік – өзіне өзі абсолюттік айнымас мақсат, онда еркіндік өзінің ең билік құқықтылығына жетеді, және де осы абсолюттік өзіне-өзі мақсат адамдарға қатынасында ең жоғарғы құқыққа ие, ал адамдардың ең жоғарғы міндеті мемлекеттің мүшелері болу» [1]. Сонымен Гегельдің философиясында мемлекет адамдардың мақсаттарын орындаушы емес, керісінше, ол өзіне-өзі мақсат қоюшы. Бұл үлкен өзгешеліктеріне қарамастан Платонның ұстанымына жақын келеді. Адамдар мемлекет үшін тек құралдар ғана. Солай бола тұра, Гегель азаматтық қоғам туралы, ондағы жеке адамның бостандығы туралы жазған. Бірақ соның барлығы әлемдік рухтың белгілі кезеңдегі іске асқан бір түрі ғана екен. Яғни әртүрлі дүниетанымдық, философиялық ұстанымдардан шыға отырып, олардың барлығы да халық деп белгілі бір рухани, немесе әлеуметтік негіздерге байланған адамдардың берік қауымдастығы мемлекетті құрудың тұтас субъектісіне айналуы тиіс.

М. Шоқайдың көзқарасы да осыған жақын. Осыған байланысты этностар, халықтар, ұлттар бір-бірінен нәсілдік, биологиялық, туыстық, рулық т.б. табиғи белгілері жағынан ғана ажыратылмайды. Ол белгілердің, әрине, үлкен маңызы бар. Бірақ ең анықтаушы факторлар емес. Оларды бір-бірінен ажырататын және іштей бірлікке тартатын негізгі нәрселер олардың әрқайсысына тән рухани құндылықтары. Осындай көзқарас Философия және саясаттану институты ғалымдарының зерттеулерінде де өрбітілген [2]. Жоғарыда айтылған табиғи белгілері бойынша бірдей адамдар рухани-құндылықтары тіпті әртүрлі халықтарға жатуы мүмкін. Басқаша айтсақ, осы соңғы өзгешеліктер дүниетанымдық немесе дүниеге көзқарастық сипатта. Оны өмірде бар көптеген факті-деректерден көруге болады. Мысалы экономикалық қатынастары, қажетті өнімдерді өндірудің сипатының, оның жалпы деңгейінің бірдейлігі халықтың немесе ұлттардың қалыптасуының ұйытқысы бола алмайды. Және сондай халықтардың рухани бірдейлігіне де әкелмейді. Еуразия далаларын мекендеген көшпенді түріктер мен монғолдарды салыстырсақ та жеткілікті. Экономикалық-шаруашылық қатынастары бірдей деп айтуға келетін бұл халықтардың мәдени-рухани келбеттері әртүрлі. Еуропаның экономикасы жағынан бір типтес халықтары да сондай. Яғни халық пен ұлттардың ұлттық өзгеше пішінінің себебі де, негізі де экономика бола алмайды. Осы көзқарас бой-

ынша ұзақ тарихи уақыттың барысында халықтардың өмір сүру жолдары мен үрдістері, тілі мен ділі, кәсіптерінің сипаты мен түрлері, қоғамдық құрылысы т. т. күрделі өзгерістерге ұшыраған күннің өзінде де халықтың, оны құрайтын адамдардың рухани өзгешелігі сақталып, сол халықтың тап сол халық екендігін әйгілеп тұрады. Өзіне тән рухани өзгешелік ауқымын кеңейтуі, мазмұнын байытуы, символикалық көріну формаларын өзгерту мүмкін, бірақ солардың бәрінен халықтың, ұлттың рухани өзгеше мазмұны білініп тұрады. Этнос, халық, ұлт туралы айтылғандарды әрбір жеке адам туралы да айтуға болады. Әр адамның өзінің өзімен қашанда барабарлығын әр нәрселерден көріп жүреді. Ойшылдардың біразы, мысалы Кант, оны, яғни өзінің өздігін, қаншалықты ол өмір жолында өзгерістерге ұшырап жатса да, өз санасында қабылдаудың, танудың үздіксіздігінен көреді. Тіпті өмірлік құндылықтары ауысып кеткенде де, әр адам үшін оның мені сол баяғы мен. Психологияда осы бірегейлікті көбінесе жанның тұтастығын сақтауы деп қарайды.

Әрбір жеке адамның өзіне өзінің барабарлығына (идентичность) осы айтылған анықтамалардың белгілі бір дұрыстығы бар екендігі белгілі. Бірақ сілтеме жасалған еңбекте олардың барлығы сол барабарлықтың ең өзекті жағын қамтымайтындығы айтылады. Және де жеке адамдардың бір-бірінен қаншалықты айырмашылықтарының неден шығатындығы көрсетілмейді. Халық та, ұлт та солай.

Халық та, ұлт та, әрі жеке адам да өз өмір жолында тіпті бұрынғы құндылықтарынан да баз кешіп, жаңа бір құндылықтар бой алдырып, жаңа халықтай, ұлттай, жаңа басқа бір адамдай болып алған күннің өзінде де өзінің өзіне барабарлығын жоғалтпайды. Оның себебі, – делінеді айтылмыш кітап авторлары, – барлық күрделі өзгерістерді бастан кешкен субъект олардың барлығының жасаушысы, иесі, яғни авторы өзі екенін көбінесе санасынан жоғалтпайды. Солардың бәрінің өз тарихы, тағдыры екенін ұмытпайды. Ал егер ұмытса, онда ол халық жоғалады. Халықтың мендігі де, жеке адамның мендігі де осы біртұтас субъектілігінде. Ал мұндай өзгерістерге ұшырау тек адамдарға ғана тән екендігі алғашқы еркіндік идеясынан туындайды. Ондай өзгерістерді, әсіресе, өмірлік құндылықтарды адамдар көбінесе өздері таңдайды [3]. Ол еркіндік адамдардың өздерінің кім, қандай, әрі қандай болатынын өзінің таңдау мүмкіндігінде. Өзінің өмір жолын, мақсатын өзі қалай алатындығында немесе ешбір құндылыққа бой ұрмай өз еркін уақиғалардың ағымына жібере салатынында болады.

Осы айтылған идеяларға сүйене отырып, қазіргі Қазақстандағы дүниетанымдық ахуалға, әсіресе, Қазақ халқының мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан, түріктік, көшпенділік өркениеттің дүниеге қатынасынан,

өзгеше түйсініп қабылдау дәстүрлерінен сақталған кейбір рухани ерекшеліктерін талдап көруге әрекет жасау қажет деп ойлаймыз. Өйткені халықтың мінез-құлқында, салт-дәстүрлеріндегі ерекшеліктер қазіргі демократиялық, азаматтық қоғам құру мәселесінде олар үлкен маңызға ие деп ойлаймыз. Олар демократиялық қоғам үшін қолайлы да, қолайсыз да болуы мүмкін. Қазақстанның жағдайында елдің көпшілігін құрайтын қазақ халқының рухани көңіл ауаны, әрине, шешуші рөл атқарады.

Барлық түріктердің бір кезде көшпенділер (номадтас) болғаны тюрколог зерттеушілер де айқын дәлелдеген факт. XX ғасырға дейін жартылай көшпенді шаруашылық қазақтарда, қырғыздарда, түрікмендерде сақталғаны белгілі. Башқұрларда ол жоғалудың алдында еді деуге болады. Бұл халықтар мал шаруашылығымен қатар егіншілікпен де айналысқан. Соның негізінде бұларда қалада болды, басқа халықтармен сауда байланыстары өрістеген. Түріктерде ерте кезден-ақ жазу, қалаларда ғылым мен философиялық ой дамыған.

Сонда да болса, көшпенділік өркениет олардың, әсіресе, қазақтардың жан әлемінде өзінің өшпес табын, өзгешелігін қалдырды. Бұл, әсіресе, салт-дәстүр, әлемді сезіну, түйсінуінде көрінеді.

Көшпенді шаруашылық жартылай шөл даланың ауа райына, жағдайына бейімделушілік, шөлейт өңірлерді игерудің жолы дейтін көзқарастың басымы екендігі белгілі. Бұл, әрине, белгілі дәрежеде дұрыс та. Зерттеушілерде халықтың шаруашылық жолын ғана емес, бүкіл әлеуметтік жүйесін, ойлау үрдісін, дүниетанымын, жалпы мәдениетін де оның табиғи ортасы, ландшафт және ауа райы анықтайды дейтін көзқарас кең таралған. Мұны XX ғасырдың бас кезінде О. Шпенглер [4], кейінірек А. Тойнби [5], Л.Н. Гумилев [6] әр түрлі мазмұнда дамытты. Осы факторларға айрықша әсіре мән берген Шпенглер болатын. Оның ойынша белгілі бір ландшафта белгілі бір этнос немесе халықтар соның өзіне тән өсімдіктер мен жануарлар сияқты бұлтартпайтын табиғи заңдылықпен қалыптасады және тап өзіне ғана тән ерекше мәдениет құрады. Сондықтан да әрбір мәдениет басқа мәдениетке өзінің түпкі мағынасы, ішкі дүмпуі жағынан ешбір ұқсамайды. Әр мәдениеттің өзіндік тарихы, яғни пайда болуы, сәбилік, балалық және есею, қартаю және жоғалу кезеңдері бар. Балалық, әсіресе, есеюі кезеңдері оның нағыз гүлдену шағы. Бір мәдениет және оның қатып сенетін деңгейі – өркениет (цивилизация) басқа мәдениеттің бастауы немесе жалғасы емес, олардың әрқайсысы басқалардан тіпті оқшау. Халықтар мен мәдениеттің түпкі шығу тегін (себебін) сыртқы жағдайлармен түсіндіру мен көру адамдар тарихын, жалпы адамдардың өзі тек табиғаттың туындысы ғана деп санаудың негізсіз екендігі бұрында айтылған.

Осы жұмыста ұстанып отырған, жоғарыда айтылған философия институты зерттеушілерінің қағидаларының негізінде түріктік көшпенділердің дүниеге өзгеше қатынасын, дүниетанымын, дүниені түйсінуін қарастыруды ұсынып отырмыз. Қоныстанып, түпкілікті тіршілікте аса қиыншылықты Еуразия далаларын таңдап алу түрік тайпалары үшін басқа мүмкіншіліктің қалмағандығынан ғана болмаса керек. Ол себептің мәңгілік күшінде қала бере алмайтынын түріктің көптеген тайпаларының кейінірек отырықшылыққа ауысқандығы да көрсете алады. Яғни отырықшылық тіршілік жолына өту мүмкіндіктері көшпенділердің барлығына да бірнеше мыңжылдықтардың ішінде болып отырды. Сонда да болса, олардың біразы сол бұрынғы тіршілік жолында қала берді. Оның себебін қалай түсінуге болар еді?

Біздің жорамалымыз бойынша *күнкөрушілік мұқтаждықтарына қосымша, тіпті олардан әлдеқайда қуаттырақ негіз болған нәрсе – көшпенділік өмір жолын, соған сай ландшафты түріктердің құрамындағы тіршіліктің еркіндеу жолына, тіршілік кеңістігін еркінше ауыстыруға негұрлым ыңғайлырақтары, негұрлым құштарлары, тіршілік кеңістігін шектеп, тұйықталуға негұрлым көнбістік таныта алмайтындары ғана қалып, сол жолда қала берген болуы тиіс.* Олар оны, әрине, саналы айқын түрде талдап барып шешім қабылдағандығынан емес, сондай өмірге өздерінің бейсаналық деңгейіндегі құштарлығынан деуге болар. Яғни, бостандық олардың сезімдік, түйсінулік деңгейіндегі түпкі құндылығы ретінде басым болған болу керек. Өмірдің жайлылығынан бостандықты артық санау адамдарда соншалықты сирек болатын жайт емес. Тұрмыстық жағдайларды көбіне ең қарапайым, кейде ең тұрпайы қалыпқа дейін мәжбүр ететін шөлейт сахарасындағы әлеуметтік бұғаулардан әлдеқайда босаң, еркіндеу өмірдің осы жағы, олар үшін көбірек тартымды болған болуы мүмкін. Шөлейт далаларда малды көп өсіруге жағдай бар. Әрине, жұт жылдары ондай байлықтан айырылып қалу да оңай. Бірақ ылғалды, жауынды жылдары ұшы қиырсыз далалар өсімдікпен мол көмкерілгенде мал басы қайта толысып, отырықшылармен сауда байланыстары жанданып, дала байлары сәнді тұрмыстың да ләззәтін көріп жүрген. Отырықшы халықтарда белгілі бір өңірге орныққандық қана емес, – өйткені ол көшпенділерде де бар, – жердің белгілі бір теліміне тәуелділік пайда болады, жерге жеке меншік пайда болып, ірі жер иеленушілер шығып, халықтың бір бөлігі жерсізденетіні белгілі. Отырықшы халықтардың мемлекеті тез арада-ақ деспотиялық, тирандық түрге енеді.

Көшпенділерде тек малға жеке меншік қана болған, ал жерге рулық, тайпалық меншік болды. Жерге жеке меншіктің белгілі нышандары қыстау, күзеулерде салынған үй, т. б. құрылыстар түрінде еді. Құрылыс,

---

т. б. объектілерге меншіктік қатынастар қалаларда, әрине, айқын түрде болғаны заңды еді. Тайпа, рулардың өрістік жерлері меншік ретінде заңмен бекітілмей, сөз жүзіндегі келісімдерге негізделгендіктен қиыншылық туған жағдайларда оларды да ұстана бермейтін. Жер жалпы құдайдікі, оған ешкімнің алаңсыз құқығы жоқ дейтін ұғым халық санасында басым еді. Тіпті малға меншіктің өзі де ешбір бұзуға болмайтын қатал тәртіп түрінде адамдар санасында бекімеген. «Қазақтың еншісі бөлінбеген» дейтін пікір осы кезге дейін толық өшіп кеткен жоқ. Оның қалдықтары қазірде де кейде көрініс береді.

Орталық Азияда Еуропа және Азияның көптеген халықтарының тарихынан белгілі деспотиялық тирандық басқару формаларының терең тамыр ала алмағандығы осы айтылған ерекшеліктерге байланысты болса керек. Еуразия далаларында мұндай деспотиялық Ресейдің отарына, әсіресе Кеңестік тоталитарлық жүйе кезінде пайда болды. Бірақ, бұл жүйелер номадтар қоғамының табиғатынан, оның өзіндік өмір кешу салтынан, дүниетанымдық ұстанымдары мен құндылықтарынан туындаған жоқ.

Осы айтылғандарға байланысты қоғамдық, гуманитарлық ғылымдарда қалыптасып қалған номадтық қоғам туралы белгілі бір көзқарасқа тоқталғанды жөн санадық. Қоғамдық даму, қоғамдық прогресс туралы белгілі қағидаларға сүйене отырып ол көзқарас көшпенділік қоғамды ең артта қалған, ең мешеу құрылым деп қарайды. Оның себебі техниканың дамымағандығы, материалдық молшылықтың жоқтығы, тұрмыстың ауырлығы, мәдениеттің саналуан салаларының дамымағандығы еді. Осы көзқарас, берілетін баға әлемдік ауқымдағы қоғамдық санада да бекіген.

Бұл айтылған кемістіктер көшпенді қоғамдық тіршілікте, әрине, бар. Тарихтың кейінгі дәуірлерінде олардың зардабын көшпенділер тартты да. Ал екінші бір жағынан қарағанда өндіргіш күштердің қарқынды өсуін дамудың, прогресстің бірден-бір өлшемі немесе негізгі белгілі деп есептеу қазіргі заманда заңды түрде күмән да туғызатыны бар. Адамзат соңғы ғасырларда өмірдің салауаттылығын тек байлыққа бөгуде деп, соған ұмтылушылықтың зардабын да тартты.

Көшпенділікке осылай баға беру – барлық нәрселерді көру, түйсіну, ұғыну мен бағалаудың еуропалық өлшемі деуге келеді. Жаңа дәуірде, әсіресе, соңғы үш ғасырда еуропа адамы материалдық байлыққа, материалдық өнімдер келтіретін ләззаттылық айрықша құлшынды. Оның алғашқы түпкі шығар көзінің ешбір зияндығы жоқ. Тұрмысты жеңілдету, жақсарту, тіршіліктік (витальдық) мұқтаждықтарды өтеу. Ал оларды қамтамасыз ету үшін құралдарды шыңдау. Бұл техниканы дамытуға, жеке адамдардың өзіндік тәуелсіз оқшаулануына, дербестігіне де әкеледі.

Адамдар арасындағы тікелей тәуелділіктің орнына дүние-мүлік арқылы тәуелділік орнай бастайды. Дербестік жеке адамдар арасындағы дүние-мүлікті арттырып, неғұрлым сол арқылы тәуелсіздікке ұмтылу олардың бір-бірінен байлығы арқылы үстемдікке, күштілікке, артықшылыққа ұмтылуына ұласады. Ол бәсекеге айналады. Енді өмірлік түпкі мақсат (құндылық) жай тұрмысты қамтамасыз етуден артықшылықты, үстемдікті қамтамасыз етуге ауыса бастайды. Бұл мұқтаждық енді күштілікке әкелетін құралдарды үстемелеп арттырып отыру бағытына айналады.

Күштілікке ұмтылушылық, егер одан ерте ме, кеш пе, бас тартпайтын болса, сөз жоқ, адамның адамға, бір халықтардың екінші бір халықтарға, т. т. үстемдігіне ұмтылуға айналады. Еуропаның осы тұрғыдан ең дамыған елдері бірте-бірте бүкіл басқа дүниені өзіне бағынышты етіп алғаны белгілі. Мұндай құндылық басқа мәдениеттерде де бар, бірақ әңгіме Еуропада ол жаңа дәуірде жетекші құндылыққа айналғаны жөнінде болып отыр.

Біздіңше, осы алғашқы өмірлік мұқтаждықтарды өтеу мақсаты үнемі күшейе беру, ол үшін қарулана беру, басқаларды тәуелді ету, артықшылыққа ие болу мақсатына айналып, алғашқы мақсатты құралға айналғанда ғана дамығандықтың, прогресшілдіктің өлшемі осылай өзгереді. Неғұрлым күштілікке апаратын жол – прогрессивтік жол, дамығандықтың бірінші белгісі.

Осы жұмыста ұсынылып отырған қағиданың тұрғысынан бұл әдет болып алған баға қазіргі кезеңде ешбір сын көтермейді. Күштілік, қуаттылық қазіргі заманда да үлкен орын алып отырса да, енді олар бұрынғыдай өскендіктің, марқайғандықтың көрсеткіші бола бермейді. XX енді XXI ғасырдың басында зорлық пен өктемділік тіпті қалың бұқара санасында да озықтықтың, мәдени биіктіліктің нышанындай қабылдана бермейді. Бұрынғы КСРО шеңберіндегі елдерде ғана емес, жалпы бүкіл әлемде белгілі бір құндылықтық бетбұрысы өтіп жатқан тәрізді. Бұл бетбұрыстың мәнісі – алдыңғы қатарлықтың, рухани-мәдени биіктіктің, прогрессивтіліктің негізгі өлшемі ретінде адам үшін ең алғашқы құндылық – еркіндік – алға шығуда.

Біздің кезімізде әлеуметтік дамудың өлшемі әрбір қоғамдағы, әрбір қауымдастықтағы жеке адамның еркіндігінің деңгейімен анықталатыны белең алып келеді деуге болады.

Бұл сияқты көңіл-күй мен астамгершілік көшпенділер құрған империяларда да болды. Олардың да көптеген басқа елдерді басып алып, үстемдік орнатқан кездері болды. Бірақ, бұл жерде сөз сол қоғамның өз құрылымы мен ондағы қоғам мүшелерінің алатын орны жөнінде болып отыр (мысалы, ғұндар империясы, көк түріктер мемлекеті).

Бүкіл адамзат тарихының бірегейлігі жөніндегі Батыс тарихшыларының кең тараған ұстанымын сұрапыл сынға алып, әр өркениеттің қайталанбас өз тарихы бар екенін дәлелдеуге тырысқан ағылшынның белгілі тарихшысы А. Тойнбидің өзінде де сол батысшылдықтың бір белгісінің сақталғандығын көреміз. Көшпенділер өркениетінің белгілі бір деңгейде тоқтап қалып, дамымай қалғандығын көрсеткен болып ол мынандай қорытынды жасайды. «Адамдық зердені зорлықпен құрсаулап, адамдық қызметті жасанды дағдылар мен ептіліктермен ғана шектеп эскимостар, көшпенділер, османдар және спартандықтар өздерінің адамдық мәнін тәрік етті» (аударма) [5, 208 б.]. Адамдық мән (сущность) Тойнбидің түсінуінше, ол – жасампаздық (творчество). Өмір сүрудің жолдарын адамдар үнемі жаңғыртып қана емес, жаңартып жатады. Ал ол дамуға әкеледі. Бірақ кейбір өркениеттер, көшпенділер де солардың ішінде, – дамудың ең бастапқы сатысында тоқтап қалған. Қоршаған табиғи ортаның жағымсыздығы оларға одан әрі өркендей беруіне мүмкіндік бермеген. Оларды «байланған өркениеттер» деп атайды. Бірақ, тоқтаған кезеңіне дейін ондай өркениеттер де дамыған дейді ол [5, 208 б.]. Олар гуманизмнен анимализмге дейін шегінген, яғни дамыған өркениеттерден кері кеткен. Яғни алғашқы тағылық қалыпқа қайта оралған. А.Тойнби сонымен бірге бұндай жолдағылардың басқа өркениеттік жолдарға түсіп, дами алу мүмкіндігін де теріске шығармайды. Және сондай мысалдарды да келтіреді [5, 208 б.].

Бірақ жоғарғы мешеуленген өркениеттер тізбегінде көшпенділер мен османдардың көрсетілуі түсінбестік туғызады. Номадтар өркениетін, солардың ішінде әсіресе біз қазақ халқының өткен жолын ескерсек, Тойнбидің берген сипаттамасына ол тіпті сәйкес келмейді. Ру, тайпа болып қана тіршілік ету алғашқы халық болып құрылған кезде-ақ әлсіреген. Әрине, халықтың құрамында оның бөліктері ретінде сақталады. Ал жалпы барлық өркениеттерді алсақ, онда сондай қалыптағы өркениеттердің болғаны да күмән туғызады.

Қазір біз, ал тарихшылар әсіресе, бұрынғы ғасырларда да, ХХ ғасырда тіпті айрықша бүкіл адамзатқа аса қорқынышты ескертулердің үлгілерін ең өркениетті деп саналатын батыс елдері көрсеткенін жақсы білеміз. ХХ ғасырда олар әлемді екі дүниежүзілік соғысқа душар етті, фашизмді және кеңестік тоталитаризмді туғызды. Әлемге өзінің гуманизмінен көрі анимализмін паш етті. Зерденің туғызған қаруларымен жарақталған адамдық озбырлыққа қарағанда, анимализм соншалықты қорқынышты емес.

Әдебиеттер

1. Гегель Г.Ф.В. Құқық философиясы // Әлемдік философиялық мұра. 8-том. Кант және Гегель философиясы. – Алматы, 2006. – 506 б.
2. Власть как ценность и власть ценностей: Метаморфозы свободы. – Алматы, 2007. – С 196–269.
3. Абишев К.А. Свобода как глубинная ценность человеческого бытия // Казахстанская философия в канун XXI века. – Алматы, 1999.
4. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории // Соч. в двух томах. Т. 1. – М. 1993.
5. Тойнби А.Дж. Постижение истории. Сборник. – М., 1991.
6. Гумилев Л.Н. Хунну. Санкт-Петербург, 1993.

Жетпісбаева М.

Проблема становления гражданского общества в Казахстане

В статье анализируется идея, согласно которой, глубинной основой демократического гражданского состояния является то, что сущностью человека является его свобода выбора, возможность выбора человеком собственных жизненных ценностей и мотивов именно им самим. Только это и делает человека человеком. Именно сформированные как самостоятельные в своих решениях и поступках индивиды могут быть гражданами. Это, разумеется, в идеале. Государство должно способствовать такому становлению граждан.

Zhetpisbaeva M.

The Problem of Development of Civil Society in Kazakhstan

The article analyzes the idea that the depth of the main democratic civil state is that the essence of man is freedom of choice, a choice man life values and motives of it themselves. Only this makes us human. It was formed as an independent in its decisions and actions of individuals can be citizens. This is certainly the ideal. The state must promote the establishment of such citizens.